

TRUMPŪJŲ MAISTO TIEKIMO GRANDINIŲ ORGANIZAVIMO PRIELAIDOS

Vilma Atkočiūnienė¹, Gintarė Vazonienė², Ilona Kiaušienė³, Rasa Pakeltienė⁴

¹Prof. dr. Vytauto Didžiojo universitetas. Adresas: Universiteto g. 10, 53361 Akademija, Kauno r. Lietuva. El. paštas vilma.atkociuniene@vdu.lt

²Doc. dr. Vytauto Didžiojo universitetas. Adresas: Universiteto g. 10, 53361 Akademija, Kauno r., Lietuva. El. paštas gintare.vazoniene@vdu.lt

²Doc. dr. Vytauto Didžiojo universitetas. Adresas: Universiteto g. 10, 53361 Akademija,, Kauno r. Lietuva, el. paštas ilona.kiausiene@vdu.lt

⁴Doc. dr. Vytauto Didžiojo universitetas. Adresas: Universiteto g. 10, 53361 Akademija, Kauno r., Lietuva. El. paštas rasa.pakeltiene@vdu.lt

Gauta 2019 11 11, Priimta 2019 12 08

Straipsnyje sprendžiama trumposios maisto tiekimo grandinės (TMTG) organizavimo problema, siekiama išanalizuoti pagrindines TMTG organizavimo prielaidas Lietuvoje. Taikant mokslinės literatūros, statistinių duomenų analizės ir sintezės, dokumentų analizės, gerosios praktikos pavyzdžių analizės, sugretinimo ir kitus metodus, nustatytos TMTG organizavimo prielaidos. TMTG organizavimo teorinės prielaidos: TMTG organizavimo samprata ir vertinimas; TMTG organizavimo ypatumai ir principai; ūkininkų supažindinimas su TMTG plėtojimo gerąja praktika; Europos inovacijų partnerystės (EIP) ir kitų projektų patirtis; TMTG plėtojimo principai nustatyti įvairiose Europos Komisijos studijose ir komunikatuose; vietos bendruomenių įsitraukimas kuriant paramos sistemas; tiesioginių pardavimų kultūra; šalyje plėtojamos ūkininkų rinkos; maisto produktų rinkos dykumėjimas; bendrakūros procesas ir kita. TMTG organizavimo prielaidos Lietuvoje: šalyje vyraujančios maisto tiekimo grandinės; maisto švaistymo mažas; žemės ūkio produkcijos perdirbimas ūkininkų ūkiuose; parduodamas žemės ūkio ir maisto produktų kiekis ūkininkų turguose ir kita.

Raktiniai žodžiai: trumposios maisto tiekimo grandinės, organizavimo prielaidos, Europos inovacijų partnerystė.

JEL kodai: Q13; Q16: Q18.

1. Įvadas

Trumposios maisto tiekimo grandinės (TMTG) samprata politiniame, mokslo, teisės diskurse yra įvairialypė, apibrėžiama įvairiai. Bendra tai, kad įvairiomis viešosios politikos priemonėmis siekiama sutrumpinti maisto produktų kelią „*nuo ūkio iki stalo*“. Įvairiuose ES dokumentuose TMTG koncepcija dažniausiai yra apibrėžta teisiniu požiūriu.

ES Kaimo plėtros politikos 2014-2020 m. laikotarpio dokumentuose labiau nei anksčiau akcentuojama TMTG svarba vietos rinkų plėtrai ir funkcionavimui palaikyti. Smulkių ūkių konkurencingumo skatinimas skirtinguose lygiuose, įskaitant vietos rinkas yra svarbiausias Bendrosios žemės ūkio politikos tikslas. Dėmesys vis labiau akcentuojamas į TMTG produkcijos ženklumą (Agricultural..., 2012) akcentuojant vietos produktų išskirtinumą. ES reglamente Nr. 1305/2013, 2 straipsnyje apibrėžiami TMTG svarbiausi elementai, turintys įtakos vietos ekonomikos plėtrai. Komisijos komunikate „Maisto ir ūkininkavimo ateitis“ (Europos Komisija, 2017), apibrėžiant pagrindinius būsimos BŽŪP tikslus, didelis dėmesys skiriamas priemonėms, kurios stiprina socialinę ir ekonominę kaimo struktūrą. Komunikate pabrėžiama, kad siekiant padėti ūkininkavimo sektoriui neužtenka vien gerinti ūkininkų padėties vertės grandinėse – reikia vystyti kaimo vietovių ekonomiką ir didinti kaimo gyventojų gerovę. Konstatavus, kad ES žemės ūkis ir kaimo vietovės susiduria su daugybe problemų, kviečiama ieškoti naujų sprendimų joms spręsti. Tačiau sukurti naujus, labiau įtraukiančius ir sąžiningesnius ekonominius modelius, teikiančius naudą žmonėms ir visai visuomenei, nėra paprasta. Visuomenė turi labai nedaug realių galimybių rasti ilgalaikius ir tvarius visuomenės ekonominės integracijos sprendimus. Todėl gyvybiškai svarbu ieškoti ir įgyvendinti įtraukius, visuomenę integruojančius ekonominės veiklos modelius, grindžiamus socialinių ir technologinių inovacijų diegimu. Priklausymas atitinkamoms TMTG turėtų būti grindžiamas supratimu, kad visi suinteresuotieji įsipareigoja pažinti potencialias inovacijas, suvokti jų galimą naudą ne tik ūkiams dalyvaujantiems TMTG, bet ir visuomenei. Taigi TMTG kūrimas gali būti vienas iš nedaugelio realiai įgyvendinamų socialinės integracijos sprendimų Lietuvoje.

Lietuvos kaimo plėtros 2014-2020 m. programoje pažymima (žr. 85 p.), kad vietos maisto produktų rinkos vystymas, ypač tiesioginių pardavimų, būtina siekiant patenkinti didėjančią ekologiško, šviežio, vartotojų gyvenamojoje vietoje pagaminto maisto paklausą. Pripažįstama, kad žemės ūkio veikla ir jos raiška TMTG yra specifinė, nes pasižymi sezoniškumu, todėl ir bendradarbiavimas tarp skirtingų subjektų reikalauja kitokio teisinio reglamentavimo nei tradicinėse ekonominėse veiklose bei tų ryšių ilgalaikio išlaikymo – kas ne visuose strateginiuose dokumentuose yra suvokta. Todėl daugelis TMTG organizavimo ir funkcionavimo aspektų nėra visapusiškai apibrėžti nei nacionaliniu, nei regioniniu lygmeniu.

Pagrindžiant svarbą, kodėl reikia sparčiau šalyje kurti TMTG, būtina paminėti ir Lietuvos besikeičiančios geopolitinės padėties įtaką – žemės ūkio sektoriaus atsparumas radikaliems maisto aprūpinimo pokyčiams gali būti sėkmingai užtikrintas tik esant įvairialypiam ir glaudžius ryšius su vietos vartotojais palaikančiam žemės ūkiui.

Mokslinė problema – TMTG organizavimo prielaidos yra nepakankamai pagrįstos mokslininkų darbuose ir strateginiuose dokumentuose, todėl tikslinga yra charakterizuoti TMTG organizavimo situaciją ir apribojimus, kas padėtų aiškiau suprasti, kurias TMTG organizavimo sritis reiktų stiprinti ar spręsti atitinkamas problemas.

Tyrimo objektas – trumpųjų maisto tiekimo grandinių organizavimo prielaidos.

Tyrimo tikslas – išanalizuoti pagrindines trumpųjų maisto tiekimo grandinių organizavimo prielaidas Lietuvoje.

Tyrimo metodai – mokslinės literatūros, statistinių duomenų analizė ir sintezė, dokumentų analizė, gerosios praktikos pavyzdžių analizė, sugretinimas ir kt. Tyrime siekiama atsakyti į klausimą kokie veiksniai lemia TMTG organizavimą. Mokslinės literatūros analizė buvo atliekama trim etapais: pirminis susipažinimas su šaltiniais, pirmas skaitymas – siekiama išsiaiškinti turinį, pagrindines mintis ir idėjas, antras skaitymas – siekiama įvertinti faktinę medžiagą, įsigilinti į mokslininkų samprotavimų logiką ir diskutuoti. Atliekant gerosios praktikos pavyzdžių analizę buvo koncentruojamasi į TMTG organizavimo priežastis, taikomas tarptautinio (globalinio) sugretinimo metodas, pasirinktos Čekijos, Ispanijos, Italijos, Olandijos, Prancūzijos, Škotijos, Šveicarijos, Vengrijos, Vokietijos patirtis. Analizuotos įvairios Europos Komisijos studijos (Agricultural Product Quality..., 2012; Augère-Granier, 2016; Europos Komisija, 2017), politiniai (Agricultural..., 2012; ES reglamentas Nr. 1305/2013; Europos Komisija, 2017; Komisijos komunikatas, 2019) ir strateginiai dokumentai (Lietuvos kaimo plėtros 2014-2020 m. programa). Tarptautinė patirtis, politinės ir strateginės nuostatos leido mokytis iš kitų organizacijų sėkmingos veiklos, plėtojamų atradimų ir nesėkmių keliu ir suformuluoti TMTG organizavimo prielaidas.

2. Tyrimo rezultatai

2.1. TMTG organizavimo teorinės ir politinės prielaidos

TMTG organizavimo samprata ir vertinimas, jų svarba vietos rinkose grindžiama skirtingais vertinimo lygmenimis (1 lentelė).

1 lentelė. TMTG organizavimo vertinimas

Vertinimo lygmuo	Paskirtis	Dokumentai
Politinis - teisinis	Skirtas pagrįsti vietos maisto, vietos maisto tiekimo grandinių organizavimo svarbą, standartus strateginiuose dokumentuose	Teisės aktai, įstatymai, strategijos, programos ir pan.
Mokslinis	Skirtas tarpdiscipliniškai analizuoti ir vertinti vietos maisto tiekimo grandinių organizavimo aspektus, problemas, kūrimo ir palaikymo apribojimus ir pan.	Mokslo straipsniai, pranešimų tezės, konferencijų medžiaga, tyrimų ataskaitos
Praktinis	Skirtas praktiniams vietos maisto tiekimo grandinių organizavimo aspektams analizuoti, atsirinkti geriausius pavyzdžius	Atvejų studijos, gerųjų praktikos pavyzdžių analizė

TMTG vertinimas moksle pasižymi skirtingais požiūriais. Pastebėtina, kad mokslininkai, nagrinėdami TMTG problematiką ir gerą patirtį skirtingose šalyse (žr. 2 lentelę), išskiria labai svarbius TMTG organizavimo ypatumus: horizontalių tinklų ir lokalsios rinkos kūrimas; pasitikėjimu ir vartotojų poreikiais grįsti tiesioginiai pardavimai; tarpusavio sąveikos bei grįžtamojo ryšio tarp gamintojų ir vartotojų skatinimas; įvairesnių būdų kaip gamintojai gali greičiau pasiekti vartotojus paieškos ir taikymas; smulkių ūkių veiklos diversifikavimas ir pajamų maksimizavimas; nauda sveikatai ir aplinkai.

2 lentelė. Pagrindiniai TMTG organizavimo įvairiose šalyse ypatumai

Autorius	Šalis	TMTG skatinimui būdingi aspektai
Fritz et al., 2010; Ostindie et al., 2016	Italija, Vokietija	Akcentuojama TMTG tinklų kūrimo, pasitikėjimo bei tarpusavio sąveikos, supratimo ir grįžtamojo ryšio tarp gamintojų ir vartotojų skatinimas, siekiai stiprinti horizontalių bendradarbiavimą; labiau akcentuojama vietos rinkų plėtros svarba nei globalus jų vystymas, taip pat apibrėžiamos lokalių išteklių efektyvaus panaudojimo galimybės.
Konečný et al., 2016	Čekija	Dėmesys sutelkiamas į vietos rinkų plėtrą ir tiesioginių pardavimų skatinimą, analizuojami ūkio produkcijos krepšelių pristatymų atvejai regionuose, atskleidžiami skirtingi produktų vartotojų poreikiai, pateikiami vadybiniai krepšelių pristatymo sprendimai, pabrėžiama gamintojų ir vartotojų santykių palaikymo svarba.
Floor et al., 2015; Methorst et al., 2017	Olandija	Dėmesys skiriamas ūkininkų sprendimų modeliavimui keičiantis organizacinėms struktūroms, taip pat analizuojama ūkininkų savivokos įtaka jų ūkių plėtrai, ūkininkų verslumo stiprinimas, atsižvelgiant į ūkių veiklos galimybių praplėtimą, diversifikavimą ir pajamų maksimizavimą.
Aubert, Enjolras, 2016	Prancūzija	Didelis dėmesys skiriamas pardavimų kanalų paieškai, t. y. siekiama surasti būdus, kaip gamintojai gali greičiau ir įvairesniais būdais pasiekti vartotojus.
Benedek, Balázs, 2015	Vengrija	Siekiami nustatyti patraukliausias teritorijas TMTG plėtrai, siekiant efektyvesnio TMTG funkcionavimo ir jų naudos pagrindimo.
Schmid et al., 2014	Šveicarija, Italija, Škotija, Ispanija	Analizuojama TMTG nauda sveikatai, ieškoma sveikatos stiprinimo ir vietos rinkų plėtros darnumą užtikrinančių priemonių, identifikuojant pagrindines veiklas, veikėjus, naudingiausias produktus, panaudojant teritorijų išskirtinumus.

Trumpųjų maisto tiekimo grandinių organizavimo principai: tarpusavio mainai; geografinis artumas; socialinis organizavimas; arčiau vartotojo; arčiau gamintojo; bendruomeniškumas (Vietos gamybos žemės...2018). Pastarieji *TMTG organizavimo ypatumai ir principai sukuria deramas plėtotės, efektyviausių sprendimų paieškos ir TMTG mokslinių tyrimų prielaidas.*

Ūkininkų supažindinimas su TMTG plėtojimo gerąja praktika. Galima pastebėti, kad užsienio šalių gerosios patirties sklaida apie TMTG organizavimą

pagrindžia galimybes, kokiomis kryptimis dalyvaujantys ūkiai galėtų tobulinti organizacinius ir technologinius sprendimus, kurie padėtų sėkmingiau plėtoti jų veiklą.

Nesvarbu, kokio dydžio yra ūkis, jų individualus vaidmuo vietos rinkose (ir ypač nacionaliniu lygmeniu) visada bus mažesnis nei bendradarbiaujant su kitais ūkiais bei kitais partneriais. Todėl ūkininkų, dalyvaujančių TMTG, supažindinimas su užsienio šalių gerąją patirtimi kuriant TMTG tinklus, galėtų tapti tų ūkių veiklos inovatyvaus valdymo, naujos produkcijos išbandymo ir ryšių užmezgimo bei palaikymo su panašią produkciją gaminančiais ūkiais proveržiu.

Europos inovacijų programos (EIP) ir kitų projektų patirtis. Analizuojant Europos Komisijos EIP-AGRI pateiktų ES šalių patirtį inicijuojant ir rengiant Europos inovacijų programos (EIP) projektus, nustatyta, kad trumposios maisto tiekimo grandinės retai yra projektų objektas. Išryškėja kelios pagrindinės teminės kryptys. Daugiausia dėmesio skiriama mišrių ūkininkavimo sistemų vertinimui, rizikos ir jų rinkodaros strategijų apsibrėžimui, sprendžiami įvairūs ekologinio ūkininkavimo, su dirvos kokybe, naujomis veislėmis ir pan. susiję probleminiai klausimai. Europos Komisijos EIP-AGRI (EIP-AGRI, 2015, 2016a, 2016b) puslapyje (tarp įvardijamų projektų) kompleksinio TMTG vystymo tematika yra mažai plėtojama. Pagal įvairius prasminius žodžius susijusius su TMTG (pvz., maisto grandinės, žemės ūkio produktų grandinės, maisto pasiūla, vietos produktai, vertės grandinė) vykdant projektų paiešką išryškėjo, kad TMTG tematika rengiant EIP projektus nėra išsamiai aprašyta ir pagrįsta. Iš esmės dėmesys fokusuojamas į TMTG inovatyvios vadybos ir inovacijų skatinimą.

TMTG plėtojimo principai nustatyti įvairiose Europos Komisijos studijose (Agricultural Product Quality..., 2012; Augère-Granier, 2016; Europos Komisija, 2017). Studijos skirtos TMTG tematikai, yra orientuotos į TMTG pagrindinių problemų, kategorijų ir tipų identifikavimą. Vyrauja šios temos: produktų kokybės užtikrinimas; rizikos mažinimas; gerosios patirties sklaidos skatinimas ir stiprinimas; socioekonominių TMTG dalyvių charakteristikų nustatymas; TMTG socialinės, ekonominės ir aplinkosauginės naudos pagrindimas; TMTG trumpinimo svarbos pagrindimas įvairiais teritoriniais lygmenimis (pvz., regioniniu ir vietos lygmeniu; kaimo ir miesto sąveikos požiūriu) stiprinant vietos rinkų plėtrą; TMTG logistikos ypatumai; akcentuojamas duomenų/rodiklių nepakankamumas, trukdantis atlikti skirtingų šalių TMTG kūrimo patirties lyginamąją analizę. Komisijos komunikate (2019) „Europos žaliasis kursas“ ES ir jos piliečiams pažymima, kad vienas iš žaliojo kurso elementų yra „nuo ūkio iki stalo“ – sąžininga, sveika ir aplinkai palanki maisto sistema. Europos maisto produktai, kurie pasižymi saugumu, maistingumu ir aukšta kokybe, turėtų tapti pasauliniu tvarumo standartu.

Vietos bendruomenių įsitraukimas kuriant paramos sistemas. 22 Europos šalių patirtis rodo (Overview of..., 2015), kad TMTG sėkmės atvejai yra susiję su

vietos bendruomenių įsitraukimu kuriant paramos sistemas. Teigiama, kad vidutiniškai 15 proc. ES ūkių daugiau nei 50 proc. savo produkcijos parduoda tiesiogiai vartotojams. Eurobarometro tyrimai (2011) (Eurobarometer, 2011; Augère-Granier, 2016) parodė, kad 9 iš 10 piliečių sutinka, jog yra nauda pasinaudojant TMTG ir perkant produkciją tiesiai iš ūkininkų. Vėlesnis 2016 m. Eurobarometro tyrimas (Augère-Granier, 2016) atskleidė, jog 4 iš 5 Europos gyventojų dalyvavusių tyrime pripažįsta, jog tikslinga stiprinti ūkių vaidmenį TMTG, vietos rinkose, taip pat būtina pačiomis įvairiausiomis formomis vystyti santykius tarp ūkininkų ir vartotojų.

Tiesioginių pardavimų kultūra. Trumpa maisto tiekimo grandinė (TMTG) yra betarpiškais, nuolat tobulinamais gamintojų santykiais su vartotojais grindžiama tiekimo grandinė, kurios pagrindinis bruožas yra produkto vertės ir vartojimo prasmės kūrimas, gebėjimas tiekti maistą, leidžiant vartotojui pačiam spręsti apie maisto produktų kokybę ir patrauklumą, remiantis savo žiniomis, patirtimi ar vaizduote. TMTG dominuoja tiesioginiai pardavimai - ūkininko prekių pardavimas tiesiogiai vartotojui, be pardavėjų tarpininkų.

Šalyje plėtojamos ūkininkų rinkos. TMTG veikia ūkininkų rinkose – vietose, kuriose vietiniai ūkininkai prekiauja savo ūkyje pagamintais produktais. Tai yra fizinės rinkos, kuriose ūkininkai gali išsinuomoti prekystalį ir tiesiogiai parduoti savo produkciją vartotojui (Europos komisija, 2013). Remiantis tyrimais (Short food..., 2013) TMTG pagrindinės produktų grupės, kurios parduodamos ūkininkų yra gana ribotos: tai švieži vaisiai ir daržovės, gyvulinės kilmės produktai - šviežia ir perdirbta mėsa, pienas ir pieno produktai, gėrimai. Panaši situacija išryškėjo ir siekiant identifikuoti EIP-AGRI projektus susijusius su biologiškai vertingų augalinių produktų TMTG. Pagal atskiras, šioje studijoje išskiriamas biologiškai vertingų augalinių produktų grupes, projektų nepavyko aptikti.

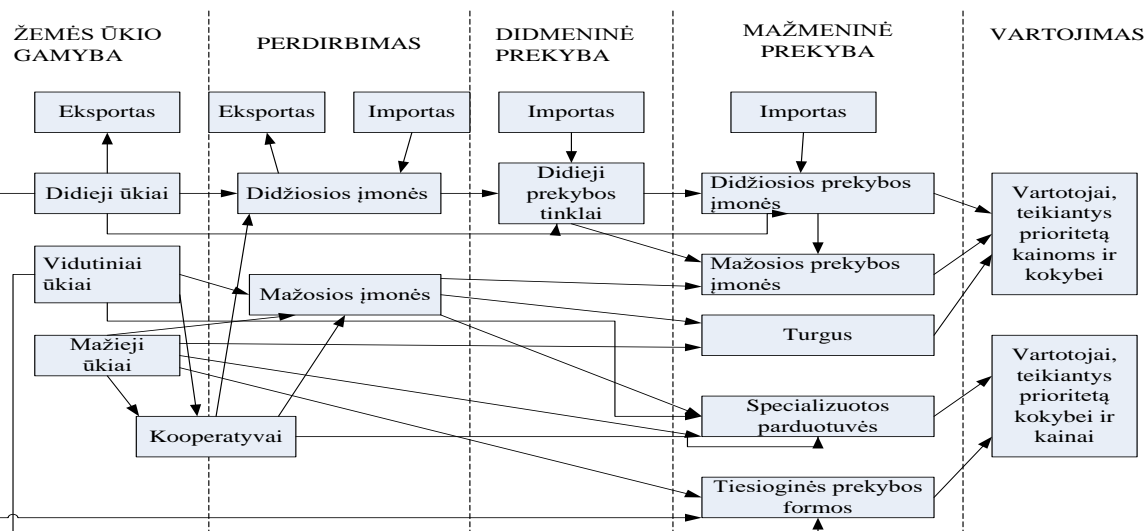
Maisto produktų rinkos dykumėjimas. Neplėtojant TMTG yra pastebimas maisto produktų rinkos dykumėjimas (*analogija dirvos dykumėjimo apibrėžčiai*) – rinkos degradacija, kurią lemia šviežio, vietinio, didelės biologinės vertės produktų stoka. Dykumėjimą sukelia gamybos, perdirbimo ir prekybos kapitalo koncentracija, kuri lemia masinės produkcijos dominavimą. Rinkos įvairovės ir gyvybingumo nykimą taip pat lemia vartotojų elgsenos pokyčiai, ypač susiję su kultūrinio identiteto praradimu. Mažų ir vidutinių ūkių sėkminga plėtra, įsisavinus aukštos pridėtinės vertės produkcijos gamybą ir užmezgus tiesioginius ryšius su savo produkcijos vartotojais, gali tapti pavyzdiniu verslo modeliu daugeliui smulkių ūkių savininkų. Toks ūkininkavimo būdas taip pat gali būti patrauklus potencialiems mažų ir vidutinių ūkių paveldėtojams. Sėkminga TMTG kūrimo ir vietos rinkos plėtros patirtis skatins ūkininkavimo tradicijų perėmimą ir veiksmingai prisidės stabilizuojant dabartinę kaimo socialinę būklę.

Bendrakūros procesas. Anot M. Damkuvienės, E. Petukienės ir kt. (2014), bendra sfera susikuria tuomet, kai kliento ir organizacijos *tiesioginės sąveikos* pasižymi dialogu ir bendradarbiavimu. Nagrinėjamu atveju, kai klientas ir ūkininkas yra aktyvūs, įsitraukę į vienas kito veiklas, maisto produktų gamybos, pardavimo,

pirkimo ir vartojimo procesai vyksta panašiu metu ir yra susipynę, susijungę į vieną koordinuojamą interaktyvų procesą, kur abi šalys turi galimybę keisti viena kitos procesus (Grönroos, Voima, 2013) susiformuoja bendrakūros procesas. TMTG klientas, būdamas vertės kūrėju, ją visuomet suvokia unikaliai ir nusistato pagal individualias savo patirtis ir kontekstus, tačiau ūkininkas turėtų sudaryti tam tikras sąlygas dialogui užtikrinti.

2.2. TMTG organizavimo prielaidos Lietuvoje

Šalyje vyraujančios maisto tiekimo grandinės sukuria galimybes kurti sąveikas ir stiprinti ryšius tarp vartotojo, gamintojo ir pardavėjo. Maisto produktų tiekimas į maisto tiekimo grandines (1 pav.) suteikia galimybių ne tik žemės ūkio produktų gamintojams, jis daro poveikį po pirminės žemės ūkio gamybos vykdomai veiklai, konkrečiai, perdirbimui, paskirstymui ir mažmeninei prekybai, ir suteikia daugiau užimtumo galimybių vietos bendruomenėms.

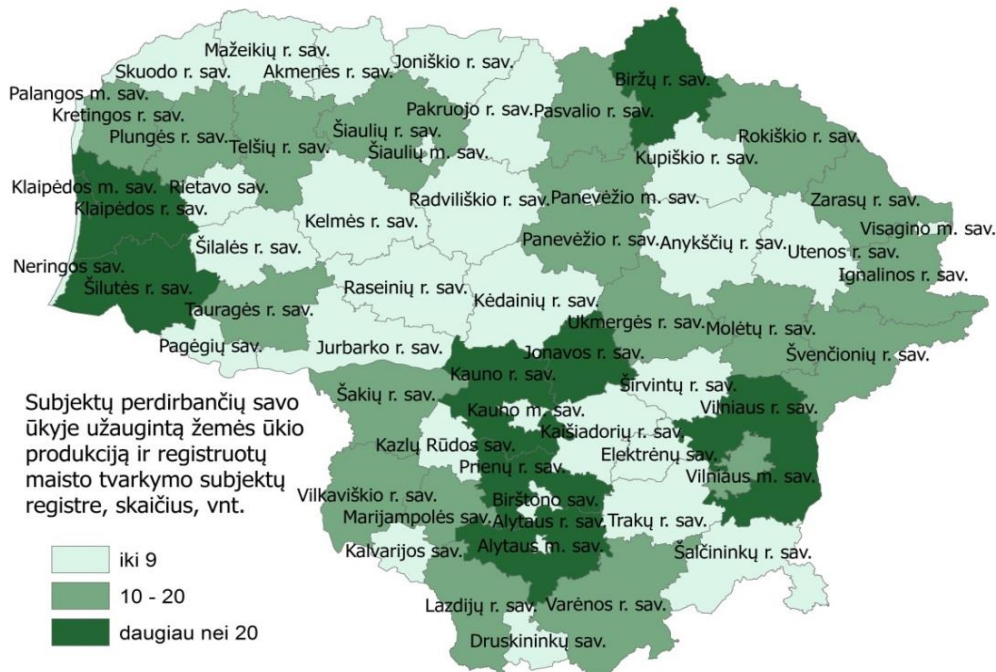

1 pav. Vyraujančios maisto tiekimo grandinės (Atkočiūnienė ir kt., 2016)

Lietuvoje vyrauja ilgosios maisto tiekimo grandinės. Maisto produktų tiekimo procese dažnai dalyvauja didelis produktų tiekimo grandinės dalyvių skaičius, dominuoja didieji prekybos tinklai (Vietos gamybos žemės...2018).

Maisto švaistymo mastas. Vyraujant ilgosioms maisto tiekimo grandinėms maisto švaistymas pasireiškia visose maisto tiekimo grandinės stadijose: pradedant derliaus nuėmimu, apdirbimu, pakavimu, paskirstymu, prekyba ir galutiniu vartojimu. Maisto švaistymas sukelia nemažai problemų šalies ekonomikai, aplinkai ir socialinei sistemai. Lietuvos maisto atliekų metinis kiekis iki 2012 m. buvo mažesnis nei vidutiniškai ES. Maisto daugiausiai švaistoma pirminės gamybos ir apdirbimo metu t.y. pradinėse maisto tiekimo grandinės stadijose (Šimkus, 2017). TMTG organizavimas padėtų spręsti šią problemą.

Žemės ūkio produkcijos perdirbimas ūkininkų ūkiuose. Lietuvoje yra nedidelis subjektų, perdirbančių savo ūkyje užaugintą žemės ūkio produkciją, skaičius. Smulkiems ūkiams sudėtinga parduoti savo užaugintą produkciją. Dažniausiai ūkininkai nepalaiko interaktyvių santykių su vartotojais ir pan. Labai nedidelė dalis ūkininkų vykdo pirminį ar antrinį savo gaminamos produkcijos perdirbimą. Statistiniai duomenys rodo, kad didžiojoje dalyje Lietuvos savivaldybių (32 savivaldybėse arba 53,3 proc. savivaldybių) dominuoja iki 9 subjektų, perdirbančių savo ūkyje užaugintą žemės ūkio produkciją ir registruotų maisto tvarkymo subjektų registre (2 pav.).

2 pav. Subjektų, perdirbančių savo ūkyje užaugintą žemės ūkio produkciją, skaičius, vnt.

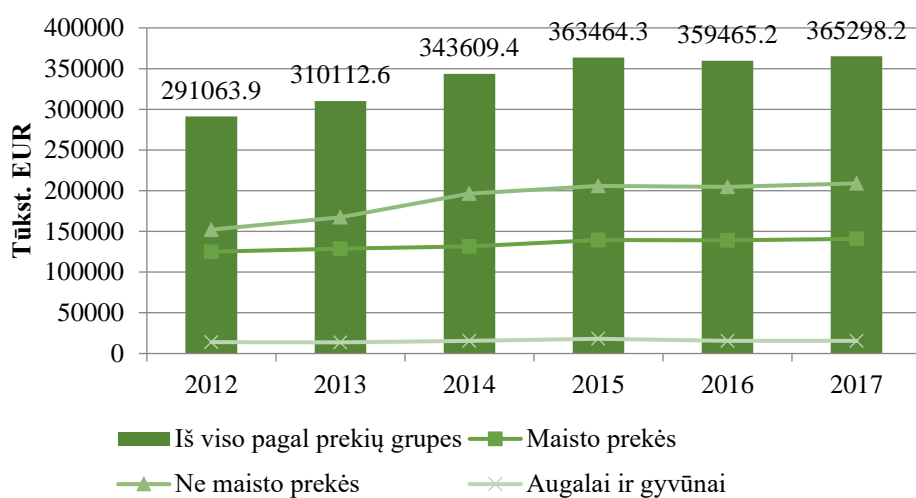
Šaltinis: Valstybinės maisto ir veterinarijos tarnybos duomenys, 2016¹.

Mažiausiai (9 savivaldybėse arba 15,0 proc.) yra savivaldybių, kuriose veikia 20 ir daugiau minėtų subjektų (2 pav.). Maksimalus subjektų, perdirbančių savo ūkyje užaugintą žemės ūkio produkciją ir registruotų maisto tvarkymo subjektų registre, skaičius (32 subjektai) veikia Kauno rajono sav. Devyniolikoje savivaldybių (tai sudaro 31,7 proc. nuo visų savivaldybių Lietuvoje) veikia nuo 10 iki 20 subjektų, perdirbančių savo ūkyje užaugintą žemės ūkio produkciją ir registruotų maisto tvarkymo subjektų registre. Viena iš priežasčių, lemiančių tokių subjektų pasiskirstymą yra ūkininkaujančiųjų amžius. Mažas gimstamumas, dideli jaunimo ir darbingo amžiaus gyventojų emigracijos srautai, dėl to ypač sparčiai augantis vyresnio amžiaus žmonių skaičius lemia, kad kai kuriose savivaldybėse (pavyzdžiui, Joniškio raj., Akmenės raj., Kelmės raj., Kupiškio raj. ir kt.)

¹ Žemėlapi parengė Lietuvos Agrarinės ekonomikos instituto (LAEI) mokslininkai, 2018 m.

ūkininkaujančių, perdirbančių savo ūkyje užaugintą žemės ūkio produkciją, skaičius yra nedidelis. Svarbų vaidmenį taip pat atlieka miestų rinkos, išteklių prieinamumas, galimybės vystyti veiklą ir gauti pelną, konkuruoti su kitais ūkininkais, kooperatyvais ir/ar žemės ūkio bendrovėmis ir pan.

Parduodamas žemės ūkio ir maisto produktų kiekis ūkininkų turguose. Vakarų Europos šalyse ūkininkai tiesiogiai vartotojams parduoda apie šeštadalį (15 proc.) žemės ūkio ir maisto produktų. Lietuvoje prekyba ūkininkų turgeliuose siekia vos 0,1 proc. prekybos centrų maisto produktų apyvartos. Tiksliau įvertinti, *kokia smulkių ir vidutinių ūkių dalis dalyvauja TMTG yra sudėtinga dėl duomenų stokos.* Šalies turgavietėse² prekybos apyvarta 2017 m. sudarė 365298,2 tūkst. Eur (to meto kainomis), ir palyginti su 2016 m., išaugo 1,6 proc. (3 pav.).

3 pav. Prekių apyvartos turgavietėse sudėtis pagal prekių grupes 2012–2017 m., tūkst. Eur

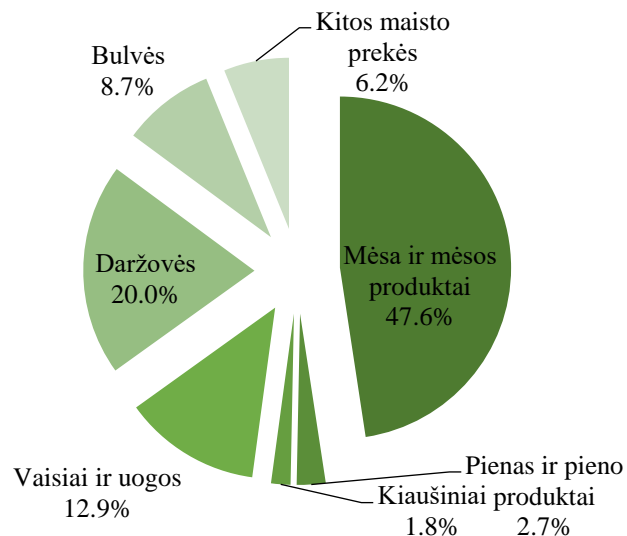
Šaltinis: sukurta autorių pagal Lietuvos statistikos departamento duomenis, 2018.

Prekyba maisto produktais padidėjo 1,2 proc., ne maisto prekėmis – 2,2 proc., prekyba augalinės ir gyvūninės kilmės produktais sumažėjo 1,7 proc. (3 pav.). 2012–2017 m. laikotarpiu prekyba maisto prekėmis kito nevienodai: didžiausias teigiamas šuolis užfiksuotas 2015 m., lyginant su 2014 m. (prekybos apyvarta maisto prekėmis padidėjo 5,9 proc.). Tačiau 2016 m., lyginant su 2015 m., prekybos apyvarta maisto prekėmis sumažėjo 0,1 proc.

Neigiami prekybos maisto prekėmis pokyčiai pastebėti ir 2018 m. pradžioje. Lietuvos Statistikos departamento duomenimis (2018), prekyba maisto produktais 2018 m. pirmąjį ketvirtį, palyginti su 2017 m. ketvirtuoju ketvirčiu, sumažėjo 10,5 proc. Iš maisto produktų padidėjo prekyba tik pieno produktais – 16,4 proc., ir kiaušiniais – 0,1 proc., bet daugiausia sumažėjo prekyba vaisiais ir uogomis bei daržovėmis – atitinkamai 18,7 ir 15,2 proc.

² Turinčiose administraciją (išskyrus turgavietes, prekiaujančias automobiliais)

Turgaus apyvarta maisto produktais 2017 m. sudarė tik apie 3,2 proc. visos Lietuvos maisto rinkos. Beveik pusę šių produktų (47,6 proc.) sudarė mėsa ir jos produktai (4 pav.).

4 pav. Turgaus apyvarta pagal maisto produktus Lietuvoje, 2017 m., proc.
Šaltinis: sukurta autorių pagal Lietuvos statistikos departamento duomenis, 2018.

Mėsos produktų apyvarta 2017 m., lyginant su 2013 m., padidėjo 3,9 proc. Per nagrinėjamą laikotarpį daugiausiai išaugo daržovių bei vaisių ir uogų apimtys – atitinkamai 34,0 proc. ir 20,7 proc. Pieno ir pieno produktų pardavimai išaugo 10,9 proc. Mažėjo kiaušinių (10,7 proc.) ir kitų maisto prekių (16,6 proc.) pardavimai.

Prekybos apyvarta didžiausia buvo Vilniaus (38,8 proc.), Kauno (19,2 proc.), Šiaulių (13,3 proc.) ir Klaipėdos (13,0 proc.), mažiausia – Marijampolės (0,8 proc.), Utenos (1,7 proc.) ir Panevėžio (2,1 proc.) apskričių turgavietėse. Tačiau apskrityse pastebimos skirtingos apyvartos maisto produktais tendencijos. Labiausiai 2014 m., lyginant su 2013 m., augusi maisto produktų apyvarta Vilniaus apskrityje (padidėjo 31,9 proc.), likusiu laikotarpiu nepasižymėjo sparčiais augimo tempais (nors 2017 m., lyginant su 2016 m., apyvarta išaugo 9,2 proc., 2015–2016 m. laikotarpiu ji buvo sumažėjusi atitinkamai 1,3 ir 2,3 proc.). Prekių apyvarta turgavietėse kasmet mažėjo Alytaus (labiausiai 2016 m., lyginant su 2015 m., – 15,6 proc.) ir Panevėžio (labiausiai 2015 m., lyginant su 2014 m., – 23,8 proc.) apskrityse. Pastoviais augimo tempais nuo 2015 m. pasižymėjo Telšių apskrities turgavietės, kuriose apyvarta maisto produktais 2015 m. išaugo 36,4 proc., 2016 m. – 1,9 proc., 2017 m. – 13,7 proc.

Visuose Lietuvos rajonuose egzistuoja neoficialūs žemės ūkio produktų pardavimai, pagrįsti asmeniniais kontaktais, pasitikėjimu ir bendradarbiavimo ryšiais. Tačiau nuo 2006 m. populiarėja vietos produktų vartojimą skatinantys ūkininkų turgeliai, jie savo produkciją siūlo šalia didžiųjų prekybos centrų ir kitose Vilniaus, Kauno, kitų Lietuvos miestų vietose. Pvz., žemės ūkio kooperatyvas

„Lietuviško ūkio kokybė“ vienija pustrečio šimto ūkininkų ir mažų bendrovių, jos pačios augina, gamina ir parduoda įvairius produktus ūkininkų turgeliuose. Šalyje atsiranda vis daugiau verslo iniciatyvų, kai atskiri verslininkai imasi organizuoti savo užaugintos produkcijos tiekimą didmiesčių gyventojams. Didžiausio visuomeninio atgarsio yra sulaukusi Ilzenbergo dvaro iniciatyva tiekti šviežius produktus sostinės ir kitų didmiesčių gyventojams, taip pat gerą pavyzdį šalies verslininkams pateikė UAB „Lašų duona“ pastangos suvienyti Rokiškio krašto gamintojus siekiant parduoti vietos produkciją parduotuvėje „Rokiškio krašto gaminiai“.

Kaip galima efektyviai panaudoti vartotojų bendruomenės palankumą vietos produktams demonstruoja jau antri metai Lietuvos kaimo turizmo asociacija, kuri kartu su partneriais Lietuvoje ir Latvijoje organizuoja akciją „Atviros dienos kaime“. 2019 metais net 50 ūkių, kurie įsitraukė į minėtą akciją ir priėmė į ūkį atvykusius potencialius savo produkcijos pirkėjus, džiaugiasi kolektyvinės rinkodaros nauda. Ūkio svečiai susidomėjo ūkiuose pagaminta produkcija, todėl tiek ūkininkai, tiek vartotojai planuoja po akcijos palaikyti tiesioginius ryšius, tiekiant ir apsirūpinant šviežiais maisto produktais.

Ūkininkams, turintiems ribotus gamybos išteklius, gyvybiškai svarbu:

- pereiti prie vertingesnių kultūrų, gaminti aukštos pridėtinės vertės, inovatyvius, TMTG realizuojamus produktus, kurie kuriami naudojant beatliekinės gamybos strategiją;
- įsitvirtinti naujose rinkos nišose ir užmegzti tiesioginius ryšius su savo produkcijos vartotojais;
- rinktis strategijas, kurios leistų sumažinti smulkiems ir vidutiniams ūkiams pražūtingą globalios konkurencijos poveikį;
- aktyviai dalyvauti vertės kūrimo grandinėse ir pakeisti ekonominės vertės pasidalijimo tarp žemės ūkio ir kitų maisto tiekimo grandinės dalyvių proporcijas savo (ūkininkų ir vartotojų) naudai.

Padėka

Mokslinis tyrimas remiamas projekto Nr.35BV-KK-18-1-06620-PR001, kuris finansuojamas iš EŽŪFKP ir Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto lėšų.

3. Išvados

TMTG organizavimas yra daugialypis procesas ir apima įvairias dedamąsias. Organizuojant TMTG dėmesys turėtų būti skiriamas TMTG organizacinei struktūrai ir jos veikėjams, sąlygų plėtoti TMTG kūrimui, ūkininkų sąvokos didinimui pagrindžiant organizavimo ir dalyvavimo TMTG naudą jų ūkių plėtrai, TMTG organizavimo naudos tam tikroje geografinėje teritorijoje pagrindimui.

TMTG organizavimas Lietuvoje nėra aiškiai suvoktas ir apibrėžtas nei Lietuvos mokslininkų darbuose, nei strateginiuose dokumentuose. Siekiant skatinti TMTG vystymą svarbu tiksliau pagrįsti TMTG organizavimo prielaidas ir galimybes tiek nacionaliniu, tiek regioniniu, tiek vietos lygmeniu.

Ūkininkų, dalyvaujančių TMTG, supažindinimas su užsienio šalių gerąją patirtimi galėtų tapti tų ūkių veiklos inovatyvaus valdymo, naujos produkcijos išbandymo ir ryšių užmezgimo bei palaikymo su panašią produkciją gaminančiais ūkiais proveržiu.

TMTG organizavimo teorinės ir politinės prielaidos: TMTG organizavimo samprata ir vertinimas; TMTG organizavimo ypatumai ir principai; ūkininkų supažindinimas su TMTG plėtojimo gerąja praktika; Europos inovacijų programos (EIP) ir kitų projektų patirtis; TMTG plėtojimo principai nustatyti įvairiose Europos Komisijos studijose ir komunikatuose; vietos bendruomenių įsitraukimas kuriant paramos sistemas; tiesioginių pardavimų kultūra; šalyje plėtojamos ūkininkų rinkos; maisto produktų rinkos dykumėjimas; bendrakūros procesas ir kt.

TMTG organizavimo prielaidos Lietuvoje: šalyje vyraujančios maisto tiekimo grandinės; maisto švaistymo mąstas; žemės ūkio produkcijos perdirbimas ūkininkų ūkiuose; parduodamas žemės ūkio ir maisto produktų kiekis ūkininkų turguose ir kt.

Spartesnis TMTG, įgyvendinant įvairius verslo modelius, kūrimas gali sukurti prielaidas siekti kaimo plėtros bendrųjų tikslų: siekis užtikrinti, kad žemės ūkio sektorius būtų atsparus ir įvairialypis bei užtikrintų aprūpinimą maistu; gerinti ūkininkų padėtį vertės kūrimo grandinėje ir stiprinti kaimo vietovių socialinę bei ekonominę struktūrą; modernizuoti žemės ūkio sektorių kaupiant žinias ir siekiant, kad ES žemės ūkio sektorius labiau atitiktų visuomenės poreikius, diegti strategijas „nuo ūkio iki stalo“, kurti sąžiningas, sveikas ir aplinkai palankias maisto sistemas.

Literatūra

Agricultural Product Quality Scheme Regulation. (2012). <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:343:0001:0029:en:PDF> [2019 10 01].

Atkočiūnienė, V., Aleksandravičius, A., Dautartė, A., Vitunskienė, V., Zemeckis, R. (2016). Ūkių modernizacija rinkų ir kaimo vystymosi kontekste: Lietuvos atvejis. Mokslo studija. – Akademija: Aleksandro Stulginskio universitetas. 254 p.

Aubert, M., Enjolras, G. (2016). Which stability for marketing channels? The case of short food supply chains in French agriculture. Paper prepared for presentation at the 149th EAAE Seminar ‘Structural change in agri-food chains: new relations between farm sector, food industry and retail sector’ Rennes, France, October 27–28.

Augère-Granier M., L. (2016). Short food supply chains and local food systems in the EU. Briefing. European Parliamentary Research Service. PE 586.650.

Benedek, Z., Balázs, B. (2015). Efficient support of short food supply chains in Hungary: a spatial analysis. Discussion Papers MT-DP-2015/51. Centre for Economic and Regional Studies Hungarian Academy of Sciences.

Damkuvienė, M.; Petukienė, E.; Valuckienė, J.; Tijūnaitienė, R.; Balčiūnas, S.; Bersėnaitė, J. (2014). Klientų suvokiama dalyvavimo vertė kaip organizacijos konkurencingumo didinimo veiksnys. Mokslo studija, Šiaulių universitetas, BMK leidykla.

EIP-AGRI Focus Group Innovative Short Food Supply Chain management. (2015). Final Report. 30 November. European Commission.

EIP-AGRI Workshop. (2016a). New Value Chains from Multifunctional Forests. Final Report. 10–11 November. European Commission.

EIP-AGRI Workshop. (2016b). Cities and Food: Connecting consumers and producers. November. Final Report. European Commission.

Eurobarometer. (2011). The Common Agricultural Policy. Report. Special Eurobarometer 368 / Wave EB 75.3 – TNS opinion & social.

Europos Komisija. (2013). Komisijos ataskaita Europos Parlamentui ir Tarybai dėl vietinio ūkininkavimo ir tiesioginio pardavimo ženklavimo sistemos reikalingumo. Briuselis. –https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:be106719-60e5-11e3-ab0f-01aa75ed71a1.0014.01/DOC_1&format=PDF [2019 10 01].

Europos Komisija. (2017). Komisijos komunikatas Europos parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui. Maisto ir ūkininkavimo ateitis. Briuselis, 2017 11 29 COM(2017) 713 final.

Komisijos komunikatas. (2019). Europos parlamentui, Europos vadovų tarybai, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui. Žalioji kursas. Briuselis, 2019 12 11 COM(2019) 640 final.

Floor, H., Ambrosius, W., Hofstede, G.J., Bock, B.B., Bokkers, E.A.M., Beulens, A.J.M. (2015). Modelling farmer decision-making: the case of the Dutch pork sector. *British Food Journal*, Vol. 117. Issue 10: 2582–2597, doi: 10.1108/BFJ-01-2015-0037 [2019-09-02].

Fritz, M., Rickert, U., Schiefer, G. (2010). Expectations, Experiences, Trust in the Case of Short Circuit Food Supply Networks. *Proceedings of the 4th International European Forum on System Dynamics and Innovation in Food Networks, organized by the International Center for Food Chain and Network Research*, University of Bonn, Germany.

Gronroos, C.; Voima, P. (2013). Critical service logic: Making Sense of Value Creation and Co-Creation. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 41(2): 133–150.

Onečný, O., Hajná, K., Zdráhal, I. (2016). A few notes on the study of short food supply chains on the example of farm boxes in the Czech Republic. The Agri-Food Value Chain: Challenges for Natural Resources Management and Society. *International Scientific Conference Proceedings*. p. 493–501.

Lietuvos kaimo plėtros 2014–2020 metų programa. (2016). Pakeitimas patvirtintas Europos Komisijos 2016 m. vasario 10 d. sprendimu Nr. C(2016)923.

Lietuvos kaimo plėtros 2014–2020 metų programa (versija 7.2). Patvirtinta Europos Komisijos 2015-02-13 sprendimu Nr. C(2015)842 (Su paskutiniu pakeitimu, patvirtintu Europos Komisijos 2019-09-18 sprendimu Nr. C(2019) 6838). – <https://www.nma.lt/index.php/parama/lietuvos-kaimo-pletros-20142020-m-programa/apie-programa/8662> [2019-09-02].

Mehorst, R.G., Roep, D.D., Verhees, F.J.H.M., Verstegen, J.A.A.M. (2017). Differences in farmers' perception of opportunities for farm development. *NJAS – Wageningen J. Life Sci.* Volume 81: 9–18. <http://dx.doi.org/10.1016/j.njas.2017.02.001> [2019-09-05].

Overview of community supported agriculture in Europe. (2015). European CSA Research Group. – <http://urgenci.net/wp-content/uploads/2016/05/Overview-of-Community-Supported-Agriculture-in-Europe.pdf> [2019-09-07].

Schmid, O., Brunori, G., Galli, F., Graaf, P., Prior, A., Ruiz, R. (2014). Contribution of short food supply chains to sustainability and health. Contribution of short food supply chains to sustainability and health. *Proceedings of the 11th European IFSA Symposium*, 1–4 April 2014 in Berlin/Germany, IFSA – International Farming System Association – Europe Group, p. 1247–1253.

Short food supply chains and Local Food Systems in the EU, A State of Play of their Socio-Economic Characteristics, *JRC Scientific and Policy Reports*. (2013), p. 35-39

Smith M. K. (1999). Animation. – <http://www.infed.org/animate/b-animat.htm> [2019 10 21].

Vietos gamybos žemės ūkio ir maisto produktų vartojimo didinimas plėtojant trumpąsias maisto tiekimo grandines ir formuojant vietos maisto sistemas savivaldybių lygiu. (2018). Mokslinė studija (rankraštis). Autoriai: V. Atkočiūnienė, I. Kiaušienė, G. Vazonienė, R. Čiūtas. Vilnius, Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministerija.

ASSUMPTIONS FOR SHORT FOOD SUPPLY CHAINS ORGANISATION

Vilma Atkočiūnienė*, Gintarė Vazonienė, Ilona Kiaušienė, Rasa Pakeltienė

Vytautas Magnus University

Address: Universiteto 10, 53361 Akademija, Kaunas district, Lithuania

Received 11 11 2019, Accepted 08 12 2019

Summary

The paper deals with the problem of organization of short food supply chain (SFSC) and seeks to analyze the main assumptions for organization of short food supply chain in Lithuania. The assumptions for the organization of the SFSC have been analysed by using mix methods approach - scientific literature, statistical data analysis and synthesis, document analysis, good practice analysis, parallel and other methods. Theoretical background of SFSC organization was based on the concept SFSC organization evaluation; providing farmers with good practice in developing the SFSC; disclosing experience from the European Innovation Partnership (EIP) and other projects; the principles for the development of SFSC have been identified in various studies of the European Commission and communique; involvement of local communities in developing support systems; direct sales culture; developing farmers markets in the country; food market desertification; co-creation process; organization of SFSC etc. Assumptions for organization of SFSC in Lithuania are related with food supply chains prevailing in the country; food waste; processing of agricultural produce on farmers' farms; sales of agricultural and food products at farmers markets and other.

Keywords: short food supply chains, organizational prerequisites, European Innovation Partnership.

JEL codes: Q13; Q16; Q18.

** Corresponding Author*